

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

10(19)

2010

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI
LEIDVYKLA

VILNIUS 2010

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	8

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Giminystės idėja ir paveikslas: genealoginis mąstymas Lietuvoje	11
An Idea and a Picture of Kinship: Genealogical Thinking in Lithuania	35

Irma Šidiškienė

Internetiniai tekstai kaip vedybų tyrimo šaltinis	37
Internet Texts as a Source for Marriage Research	59

Thomas M. Wilson

Elites, Networks and the Anthropologies of Policy and Borders: Some Suggestions from Ireland	61
Elitas, socialiniai tinklai bei viešosios politikos ir paribio antropologijos: keletas pasiūlymų iš Airijos	75

Ida Harboe Knudsen

Keletas pasvarstymų apie žmogaus amžių, politiką ir politikus kaimo bendruomenėje, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą	77
Some Reflections on Age, Politics and Politicians in a Rural Community after Lithuania's EU-entrance	90

Kristina Šliavaitė

Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis	93
Deindustrialization, Social Insecurity and Strategies of Survival in the Post-Soviet Region: the Case of Visaginas	114

Tea Golob

The Meanings of "Home" and "Homeland" in Slovene Diasporic Communities	117
<i>Namų</i> ir <i>tėvynės</i> įprasminimas slovėnų diasporos bendruomenėse	135

Daiiva Repečkaitė

Rusakalbių izraeliečių kultūros apibrėžtys kasdienybėje: nuo rafinuotų manierų iki bendravimo kodų	139
Everyday Definitions of Culture by Russian-speaking Israelis: from Sophisticated Manners to Codes of Communication	160

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Ramūnas Trimakas. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė (<i>Veronika Gribauskaitė</i>)	163
Lietuviškojo identiteto trajektorijos. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė (sud.) (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	166
Victor C. de Munck. Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>)	168
Pirmieji lietuviai Teksase. The first Lithuanians in Texas: parodos katalogas / exhibition catalog. V. Čiubrinskas ir J. Genys (sud.) (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	171
Nijolė Marcinkevičienė. Metai už stalo. Kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	177
Darius Staliūnas. Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863 (<i>Remigijus Civinskas</i>)	181

Konferencijos / Conferences

Tarptautinė konferencija „Identiteto politika antropologiniu požiūriu“ Klaipėdos universitete (<i>Rimantas Sliužinskas</i>)	186
Rusijos etnografų ir antropologų kongresas Orenburge (<i>Jonas Mardosa</i>)	192

Sukaktys

Profesorei Pranei Dundulienei 100 metų (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	195
Jubiliatė Janina Genovaitė Laniauskaitė-Morkūnienė (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	197

Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis

Kristina Šliavaite

Straipsnyje aptariama, kaip Visagino miesto gyventojai interpretuoja / vertina Ignalinos atominės elektrinės uždarymą ir kokios to priežastys. Pagrindiniai šaltiniai – autorės etnografinių lauko tyrimų metu 2000–2004 m. Visagine surinkta medžiaga. Žvelgiant į atliktą tyrimą retrospektyviai, t. y. jau po atominės elektrinės uždarymo, galime objektyviau įvertinti, kiek pagrįstos buvo Visagino žmonių baimės dėl elektrinės uždarymo socialinių pasekmių vietos bendruomenei. Autorė diskutuoja, ar individų ir šeimų atsakas į deindustrializaciją, šių procesų interpretavimas Visagine skiriasi lyginant su panašiais procesais kituose sociokultūriniuose kontekstuose.

Dr. Kristina Šliavaite, Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius; Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra, Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas, el. paštas: kristina@ces.lt, k.sliavaite@smf.odu.lt

Įvadas

Visagino (tuometinio Sniečkaus) miesto ir atominės elektrinės statybos darbai buvo pradėti XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Kaip atsimens informantai, didžioji dalis statybose dirbusių žmonių atvyko iš įvairių Sovietų Sąjungos vietovių, didelė atvykusiųjų dalis liko gyventi savo pačių pastatytame mieste. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, dauguma Visagino miesto gyventojų yra rusų tautybės (Lietuvos statistikos departamentas 2002: 166). Ignalinos atominės elektrinės¹ darbuotojų dauguma – rusų tautybės (Kavaliauskas 2003: 315). Tiek autorės informantai tyrimų metu, tiek kiti tyrinėtojai mini specifinį Visagino miesto statusą sovietmečiu – sąlyginį miesto socialinį uždaramą, ypatingą centrinės Sovietų Sąjungos valdžios dėmesį statyboms, geresnes

¹ Toliau tekste vartojamas trumpinys – IAE.

gyvenimo sąlygas (žr., pvz., Kavaliauskas 2002; Kavaliauskas 2003; Kasatkina, Leončikas 2003, etc.). Pirmasis elektrinės reaktorius buvo sustabdytas 2004 m., antrasis – 2009 m. (apie miesto ir atominės elektrinės istoriją žr. Kavaliauskas 1999; Kavaliauskas 2003). Miesto gyventojai ir tyrinėtojai pabrėžia glaudžias sąsajas tarp IAE funkcionavimo ir Visagino miesto gyventojų socialinės, ekonominės gerovės (Baubinas, Burneika, Daugirdas, Kriauciūnas, Ribokas 2002, etc.). 2009 m. gruodžio 31 d. uždarius paskutinį veikiantį elektrinės reaktorių, Lietuvos žiniasklaidoje buvo gausu pranešimų apie socialinius, ekonominius sunkumus, iškilusius vietos gyventojams dėl elektrinės darbo sustabdymo, elektros energijos kainos išaugimo, gresiančio nedarbo.

IAE regionas ir Visagino miestas buvo tyrinėti įvairių sričių mokslininkų, tačiau šiame straipsnyje nesiekama pateikti detalios ir išsamios šių studijų apžvalgos. Mokslininkai tyrinėjo socialinius, ekonominius, etninius procesus Visagine posovietmečiu (žr., pvz., Čiužas 1998a; Grigas 1996; Kasatkina, Leončikas 2003, etc.), miesto ir elektrinės istoriją (Kavaliauskas 1999; Kavaliauskas 2003). Lietuvos ir užsienio ekspertai atliko socialinės, ekonominės situacijos Visagine ir platesniame regione analizę prieš elektrinės uždarymą ir numatė galimas socialines, ekonomines elektrinės uždarymo pasekmes vietos gyventojams ir platesniam regionui (žr., pvz., Baubinas 2000; Baubinas, Burneika, Daugirdas, Kriauciūnas, Ribokas 2002; Programma ES Phare 2001; EU Phare Project 2001, etc.). Mokslininkai analizavo Visagino ir kitų Lietuvos vietovių gyventojų nuostatas dėl IAE uždarymo, rizikų konstravimą Lietuvos visuomenėje ir žiniasklaidoje (žr., pvz., Čiužas 1998b; Gineitienė, Jørgensen, Klintman, Rinkevičius 1999; Rinkevicius 2000; Gaidys, Rinkevičius 2008; Baločkaitė, Rinkevičius 2009; Balžeikienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009; Šliavaityė 2003, etc.), analizavo Žaliųjų judėjimo nuostatas dėl IAE (Dawson 1996; Rinkevičius 2001). Tyrinėtojai atskleidė, kad Visagino miesto gyventojų rizikos sampratos, požiūriai į atominės elektrinės uždarymą skiriasi nuo kitų Lietuvos vietovių (Čiužas 1998b, etc.), ir autoriai analizuoja šių skirtumų priežastis, siedami jas su socialinėmis, ekonominėmis elektrinės uždarymo pasekmėmis vietos gyventojams (Gineitienė, Jørgensen, Klintman, Rinkevičius 1999; Rinkevicius 2000). Šie ir kiti Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai yra labai vertingi siekiant suprasti Visagino miesto gyventojų situaciją, nuostatas dėl elektrinės uždarymo.

Šiame straipsnyje autorė taip pat paliečia kai kuriuos klausimus, analizuotus ir kitų mokslininkų. Tačiau šio straipsnio esminis skirtumas, lyginant su kitais Visagine atliktais tyrimais, – socialinės antropologijos mokslo perspektyva. Autorė atliko ilgalaikius etnografinius lauko tyrimus miesto bendruomenėje, taikė ne tik giluminių interviu, bet ir dalyvaujamojo stebėjimo bei stebėjimo metodus. Autorės teorinio lauko pagrindą sudaro socialinės antropologijos

sirtyje dirbančių autorių darbai. Autorės nuomone, socialinės antropologijos lauko tyrimų metodai leidžia giliai, „iš vidaus“ suprasti tiriamos bendruomenės narių perspektyvas, savijautą ir ją perteikti skaitytojams.

Šiame straipsnyje² analizuojami tokie klausimai: kaip Visagino miesto gyventojai interpretuoja / vertina atominės elektrinės uždarymą ir kodėl? Kokias strategijas taiko individai ir šeimos, siekdami išvengti nedarbo po elektrinės uždarymo? Straipsnyje diskutuojama, ar individų ir šeimų atsakas į deindustrializaciją, šių procesų interpretavimas Visagine skiriasi, palyginti su panašiais procesais kituose sociokultūrinuose kontekstuose, ir visų pirma palyginti su panašiais procesais kitose posovietinio regiono visuomenėse.

Šio darbo šaltiniai – 2000 m. rugpjūtį – 2004 m. pradžioje Visagine autorės atlikto etnografinio lauko tyrimo medžiaga (plačiau žr. Sliavaite 2005). Intensyviausiai lauko tyrimai vyko ir daugiausia etnografinės medžiagos buvo surinkta 2000 rugpjūtį – 2002 m. gruodį. Iš viso buvo atlikta daugiau kaip 50 giluminių interviu su skirtingo amžiaus, skirtingos etninės priklausomybės, skirtingo išsilavinimo Visagino gyventojais, vyrais ir moterimis. Interviu buvo atlikti tiek su elektrinės, tiek su kitų ekonomikos sektorių darbuotojais. Dauguma interviu buvo atliekami rusų kalba, kuri yra gimtoji daugumai Visagino miesto gyventojų. Siekiant išlaikyti informantų anonimiškumą, visi cituojamų informantų vardai yra pakeisti. Kitas šaltinis – stebėjimo ir dalyvaujamojo stebėjimo medžiaga. 2000 m. rugpjūtį – 2002 m. autorė dirbo savanore vienoje iš vietinių nevyriausybinų organizacijų, viso tyrimo laikotarpiu dalyvavo įvairiuose privačiuose ir viešuosiuose renginiuose.

Deindustrializacijos ir postsocializmo antropologija: teorinės perspektyvos

Analizuodami, kaip Visagino gyventojai interpretuoja IAE uždarymą, kaip planuoja savo ateitį, turime nepamiršti, kad šie procesai vyksta posovietiniame regione. Antropologiniai tyrimai ne kartą įrodė, kad sociokultūrinis kontekstas turi įtakos tam, kaip žmonės interpretuoja ekonominius pokyčius, kintanti socialinę statusą (Dunn 2004; Hohnen 2001; Hohnen 2003; Newman 1988, etc.). Antropologai, paprastų žmonių lygmeniu tyrinėję ekonomines transformacijas posovietinėje erdvėje, kritikavo kabinetuose sukurtų ekonominių modelių taikymą skirtingoms visuomenėms tikintis vienodų rezultatų ir teigė, jog *kultūra*,

²Šio straipsnio pagrindas – autorės Lundo universitete (Švedijoje) parengta ir apginta disertacija Sliavaite Kristina. 2005. *From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in a Lithuanian Nuclear Power Plant Community*. Lund Monographs in Social Anthropology 16. Lund: Lund University. Autorės studijas Lundo universitete rėmė Švedijos institutas (Švedija) ir JAV Lietuvių fondas, skyręs Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendiją.

ankstesnės patirtys yra svarbūs veiksniai, lemiantys visuomenės ekonominę raidą, kryptį (Burawoy, Verdery 1999, etc.). Antropologė Elisabeth Dunn tyrinėjo vaikų maisto fabriko privatizaciją Lenkijoje posovietmečiu ir atskleidė, kokią įtaką sovietmečiu suformuotos tam tikros vertybės, susiformavę darbo santykiai, kultūrinės nuostatos darė fabriko darbininkų požiūriui į privatizaciją (Dunn 2004). Marthos Lampland teigimu:

Kultūrinis buvusių socialistinių piliečių pasaulis buvo labai pakeistas socializmo. Šie pokyčiai darė įtaką daugeliui praktikų ir įprastinių veiklų, kurios tiesiogiai lemia ekonomikos pobūdį, – laiko sampratoms, skaičiavimo praktikoms, gamybos tvarkoms (Lampland 2002: 39, autorės vertimas į lietuvių kalbą).

Tad specifinis kontekstas turėtų turėti įtakos tam, kaip Visagino gyventojai interpretuoja su elektrinės uždarymu susijusius socialinius, ekonominius procesus ir kokios strategijos yra pasirenkamos siekiant išvengti nedarbo ar sušvelninti elektrinės uždarymo socioekonominės pasekmes.

Siekiant suprasti su elektrinės uždarymu susijusių socialinių procesų kontekstą, autorei bus svarbios vadinamosios socializmo ir postsocializmo antropologijos studijos. Antropologai Chrisas Hannas (Hann 1980), Caroline Humphrey (Humphrey 1983), Finnas Sivertas Nielsenas (Nilsen [Nielsen] 2004), Stevenas Sampsonas (Sampson 1984), Katherine Verdery (Verdery 1991; Verdery 1996) ir kiti atliko lauko tyrimus sovietinėje erdvėje dar sovietmečiu (žr. Rytų Europos regiono tyrimų apžvalgą Hann 1994; Hann 2002; Nilsen [Nielsen] 2004). Ne vienas autorius kalbėjo apie sovietinę ekonomiką, sovietinę industriją, darbo sampratą sovietmečiu, ekonomikos kaitą posovietmečiu ir kaip šią kaitą išgyvena paprasti žmonės, tačiau šiame straipsnyje bus detalčiau aptariami tik keli pasirinkti autoriai. K. Verdery yra viena iš plačiai žinomų ir cituojamų socializmo ir postsocializmo tyrinėtojų ir teoretikų, atlikusi etnografinius tyrimus Rumunijoje (Verdery 1991; Verdery 1996). K. Verdery pabrėžia, kad sovietmečiu socialistinė įmonė nebuvo vien tik ekonominis vienetas, tačiau savo darbuotojams teikė ir kitas paslaugas, pavyzdžiui, per darbovietę gyventojai būdavo aprūpinami gyvenamąja vieta, darbuotojų vaikai gaudavo vietą vaikų darželyje ir pan. (Verdery 1996: 206). F. S. Nielsenas antropologinius lauko tyrimus sovietmečiu atliko buvusioje Sovietų Sąjungoje (Rusijoje). Jo teigimu, sovietmečiu:

Sėkminga įmonė veikia kaip savo darbuotojų patronas, ginantis juos autonomiškoje, nepriklausomoje salelėje ir darantis jų gerovę priklausomą nuo bendrų pastangų. Tokios įmonės darbuotojų ir jų įmonės santykis yra panašus į vaiko ir stipraus tėvo santykį (Nilsen [Nielsen] 2004: 106, autorės vertimas į lietuvių kalbą).

Finnas Sivertas Nielsenas apibūdina sovietinę visuomenę kaip sudarytą iš „salelių“ („*islands*“, „*ostrovki*“ Nilsen [Nielsen] 2004). F. S. Nienseno teigimu,

tokios „salos“ pavyzdys gali būti kolūkis, miestas, fabrikas ir pan., kiekviena tokia „salelė“ ieško priėjimo prie resursų ir privilegijų (Nilsen [Nielsen] 2004: 102–110). „Salelių“ sienos / ribos yra išlaikomos, tačiau, F. S. Nielseno teigimu, egzistuoja „takeliai“, kuriais žmonės gali patekti iš vienos tokios „salelės“ į kitą (Nilsen [Nielsen] 2004: 102–110). Šiame straipsnyje bus teigiama, jog IAE iki pat uždarymo buvo būdingi tam tikri bruožai, aptarti antropologų kaip būdingi sovietinei įmonei.

Sugriuvus sovietiniam režimui ir atsivėrus sienoms, šio regiono antropologiniai tyrimai sparčiai gausėjo ir populiarėjo tarp antropologų (žr. tyrimų apžvalgą, pvz., Hann 2002; Nilsen [Nielsen] 2004). Autoriai diskutuoja, kiek pagrįsta tokių platų ir kultūriškai skirtingą regioną, kurio šalys turi skirtingas istorijas, matyti kaip vientisą „posovietinį“ regioną (Nilsen [Nielsen] 2004: 11–12) ir kiek ilgai dar mes vartosime terminą „posovietmetis“, t. y. kada šis laikotarpis baigiasi (Sampson 1999; Humphrey 2002, etc.). Kita vertus, sutariama, kad penkiasdešimt sovietmečio metų paliko tam tikrus pėdsakus visose šio regiono visuomenėse, o tai leistų daryti tam tikrų procesų šio regiono visuomenėse palyginimą (Humphrey 2002), taip pat sutariama, kad reikalingos tam tikros specifinės metodologinės ir teorinės žinios atliekant lauko tyrimus šiame regione (Nilsen [Nielsen] 2004: 12).

Rytų ir Vidurio Europoje posovietmečiu atlikti etnografiniai tyrimai ir šiam regionui skirtos antropologinės studijos yra svarbios lyginant deindustrializacijos procesus Lietuvoje ir kituose posovietinės erdvės regionuose. Antropologas Ingo W. Schröderis akcentuoja „socialinės klasės“ koncepto svarbą analizuojant socialinius procesus posovietinėse Rytų Europos šalyse ir teigia, jog dėl ekonominių pokyčių labiausiai nukentėjo buvusių kolūkių, pramonės įmonių darbininkai, kuriuos labiausiai palietė socialinis nesaugumas, nedarbas, skurdas (Schröder 2008: 12–13). Vidurio ir Rytų Europos šalyse etnografinius lauko tyrimus atlikę tyrinėtojai analizuoja, kaip šio regiono žmonės išgyvena, interpretuoja sparčius socialinius, ekonominius pokyčius posovietmečiu, kaip išgyvena socialinį nesaugumą (*insecurity*), netikrumą dėl ateities (žr., pavyzdžiui, Klumbytė 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2008; Buyandelgeriyn 2007, etc.).

Antropologė Sarah Ashwin 1994–1996 m. atliko tyrimus vienoje iš anglies kasyklų Rusijoje (Ashwin 1999). S. Ashwin tyrinėjo, kaip Rusijos angliakasiai išgyvena socioekonominius pokyčius posovietmečiu, kokios jų išgyvenimo strategijos sudėtingomis ekonominės ir socialinės kaitos sąlygomis. Vienas iš svarbių S. Ashwin tyrinėtų klausimų – darbo kolektyvo (*collective, kolektiv*) svarba darbininkų socialinei integracijai, savivertei, socialiniams ryšiams sovietmečiu ir posovietmečiu. S. Ashwin teigimu, sovietmečiu darbo kolektyvai buvo svarbūs darbininkų socialinei integracijai, kartu atliko kontrolės funkcijas, iš vadovų buvo tikimasi, kad jie rūpinsis tuo kolektyvu, kuriam vadovauja (Ashwin 1999:

248–249). Mokslininkės teigimu, darbo kolektyvai bei pati kasykla sovietmečiu buvo tam tikri socialinio saugumo garantai (Ashwin 1999: 262). Posovietmečiu tiek kasyklos kaip darbo vietos, tiek darbo kolektyvų vaidmenys kinta, darbininkų išgyvenimo strategijos tampa individualizuotos, susietos su šeima (Ashwin 1999: 263). Tačiau S. Ashwin įtikinamai pademonstruoja, kokią įtaką sovietmečiu suformuotas požiūris į darbo kolektyvą, lūkesčiai dėl vadovo kaip darbininkų gynėjo vaidmens, kasyklos kaip saugumo garanto daro darbininkų elgesiui posovietmečiu (Ashwin 1999).

Davidas A. Kideckelis studijoje *Getting By in Postsocialist Romania: Labour, the Body, and Working-Class Culture* analizuoja, kaip darbininkai dviejose industrinėse vietovėse Rumunijoje patiria, interpretuoja socioekonominius pokyčius posovietmečiu, pasikeitusį darbininkijos statusą, nedarbą, kokią įtaką šie pokyčiai daro darbininkų kasdieniam gyvenimui, santykiams šeimoje, sveikatai ir kitiems socialinio gyvenimo aspektams (Kideckel 2008; žr. taip pat Kideckel 2002). D. Kideckelis kalba apie darbo pramonės sektoriuose nuvertinimą, apie jo informantų patiriamą socialinį nesaugumą, netikrumą dėl ateities (Kideckel 2008: 29–63). Tačiau nors ir egzistuoja tam tikri panašumai, paralelės tarp angliakasių ir chemijos sektoriaus darbininkų situacijos Rumunijoje ir analizuojamo Visagino miesto atvejo, tačiau ne visos D. Kideckelio išvalgos galėtų būti tiesiogiai taikytinos interpretuojant etnografinę medžiagą iš Visagino. Svarbu nepamiršti, kad IAE nėra paprasta pramonės įmonė, gamykla, kad mes kalbame apie valstybės valdomą atominę elektrinę, kurioje dirba aukštąjį išsilavinimą, specifinius profesinius įgūdžius turintys žmonės, dirbantys specifinėje įmonėje, o tai taip pat svarbu analizuojant žmonių atsakus, interpretacijas, susijusias su elektrinės uždarymu.

Kita vertus, paralelių galime rasti ir už Rytų Europos ribų. Jamesas Fergusonas, kuris tyrinėjo, kaip kalnakasiai Zambijoje interpretuoja ir išgyvena ekonominį nuosmukį, teigia, kad daugelis vietos žmonių tikėjo modernizacija, industrializacija ir todėl ekonominis nuosmukis jiems reiškė daug daugiau negu tik ekonominius sunkumus (Ferguson 1999: 14). J. Fergusonas teigia, kad ekonominis nuosmukis, modernizacijos pabaiga verčia vietos žmones Zambijoje jaustis „išstumtais iš vietos pasaulyje, kuri jiems kažkada priklausė“ (Ferguson 1999: 236, autorės vertimas į lietuvių kalbą).

Antropologė Katherine Newman (Newman 1988) tyrinėjo, kaip vidurinės klasės nariai JAV išgyvena socialinio statuso kaitą, nulemtą darbo praradimo, atskleidė, kaip nedarbas paveikia ne tik patį darbą praradusį asmenį, tačiau ir jo šeimą, bendruomenę. K. Newman (Newman 1988) teigia, kad skirtingų socialinių sluoksnių individų ir šeimų atsakai į nedarbą yra skirtingi ir kad analizuodami nedarbo interpretacijas, žmonių atsakus į šį reiškinių mes privalome atkreipti dėmesį į tai, ar nedarbas palietė platesnį žmonių ratą, ar tai individu-

alus darbo praradimas (Newman 1988: 15). K. Newman teigimu, daugeliui tos pačios vietovės gyventojų, fabriko darbuotojų ar pan. tapus bedarbiais, nedarbas paprastai nesiejamas su tariama paties individo „kalte“ (Newman 1988: 12–13). Autorė analizavo nuosmukio sampratą Elizabeth miestelyje JAV, kuriame daugelis gyventojų dirbo *Singer* siuvimo mašinų fabrike (Newman 1988). K. Newman puikiai atskleidė, kaip glaudžiai buvo susijusi miestelio pramonė su miesto istorija, kokia svarbi ji buvo vietinių žmonių tapatumams ir kad vietinės pramonės nuosmukis reiškė ne tik ekonominius iššūkius, bet ir iššūkius tradicijoms, įprastam gyvenimo būdai (Newman 1988: 174–201). Tad sėkminga įmonė Vakarų visuomenėje taip pat gali būti matoma kaip socialinio ir ekonominio stabilumo garantas, suteikianti žmonių gyvenimams prasmę, kaip savotiška vietinės bendruomenės šerdis (žr. Newman 1988). Manychiau, jog daugelis šių autorės išvalgų yra svarbios ir Visagino miesto situacijos analizei.

Toliau straipsnyje yra aptariama autorės lauko tyrimų medžiaga. Bus teigiama, jog tiek Visagino miestas, tiek atominė elektrinė yra svarbu žmonių tapatumams. Bus aptariami Visagino gyventojų požiūriai į elektrinės uždarymą, analizuojamos Visagino miesto gyventojų strategijos, siekiant išvengti nedarbo po IAE uždarymo arba sušvelninti jo pasekmes šeimai ir bendruomenei.

„Visaginas taps antru Didžiasaliu“?

Daugelis informantų Visaginą minėjo kaip pačią svarbiausią vietą Lietuvoje, kaip miestą, iš kurio jie nenorėtų išvykti susiklosčius nepalankioms ekonominėms, socialinėms aplinkybėms. Visaginą informantai apibūdino kaip ypatingą miestą, kurį jie myli, su kuriuo tapatinasi (palyginimui žr. Vosyliūtė 1998; Kasatkina, Leončikas 2003). Kai kurių autorių teigimu, kosmopolitiškumas, t. y. suvokimas savęs kaip pasaulio piliečių, yra būdingas Visagino gyventojams, taip pat ir tapatinimasis su šia konkrečia vieta – Visaginu (Budvytis 1996; Karalius 1996). Autorės tyrimų medžiaga irgi patvirtina šią išvalgą: Visaginas, o ne Lietuva, buvo dažniausiai įvardijama informantų kaip vieta, kurios jie nenorėtų palikti susiklosčius tam tikroms nepalankioms aplinkybėms.

Albina yra 37 metų lietuvė. Sovietmečiu ji ištekėjo už rusų karininko ir keleriems metams išvyko gyventi į Rusiją. Posovietmečiu šeima sugrįžo į Visaginą. Albinos teigimu, jai ir jos sūnums tėvynė yra Lietuva, jos sūnums pati svarbiausia vieta Lietuvoje – Visaginas.

Kristina: „Ar jūsų sūnums tėvynė yra Lietuva, ar Rusija?“

Albina: „Manau, kad jaunoji karta interpretuoja tai skirtingai. Manau, kad jiems tėvynė yra Lietuva. Mes čia [į Lietuvą] atvykdavome trims mėnesiams kiekvienais metais, paskui persikėlėme į Lietuvą. Manau, kad jų tėvynė yra Lietuva. [...] Kartais mano vyras sako, kad mes vyksime į Rusiją, ir mano sūnūs ginčijasi – mes nepaliksime šios vietos! Tai jų, ypač Visaginas, jie labiausiai myli Visaginą“.

Sociologė Anelė Vosyliūtė atliko tyrimus Visagine XX a. dešimtą dešimtmetį. Ji teigia, kad miestas ir jo architektūra gali būti matomi kaip reprezentuojantys miesto gyventojus ir yra labai svarbūs vietos žmonėms (Vosyliūtė 1998). A. Vosyliūtės respondentai apibūdino Visaginą kaip gražų, apsuptą gražios gamtos, patogų, miestietišką ir išskirtinį, šiuolaikišką (Vosyliūtė 1998: 194–197). Šio straipsnio autorės atlikti tyrimai Visagine patvirtina šias išvagas. Įdomu, kad tam tikra prasme Visagino miestas ir jo gyventojai buvo informantų apibūdinami panašiai. Miestas dažnai buvo apibūdinamas kaip jaunas (*molodoj*). Liuda, lenkų tautybės pensininkė, miestą ir jo gyventojus apibūdina taip:

Kristina: „O jei prisimintumėte statybų laikotarpį?“

Liuda: „Jūs žinote, buvo taip linksma! Visi buvo jauni, tada nebuvo pensininkų čia, nebuvo! Visi buvo jauni, tokie kaip aš, galbūt keleriais metais jaunesni ar vyresni! Tai buvo jaunas miestas, dabar jau senstelėjo visi, jau pensininkai. Dabar jaunimas yra tie, kurie čia jau gimė. Buvo taip linksma! O Dieve! [...]“

Miestas dažnai buvo apibūdinamas kaip jaunas todėl, kad jis iš tiesų buvo jaunas – pradėtas statyti tik 1975. Tačiau informantai dažnai apibūdindavo jį kaip jauną ir todėl, kad į miesto statybas dažniausiai atvykdavo jauni dvidešimtmečiai žmonės. Daugelis vyresniosios kartos informantų patys dalyvavo miesto ir elektrinės statyboje, prisiminė šį savo gyvenimo laikotarpį kaip kupiną pasiaukojamo darbo, suteikiantį prasmę jų pačių gyvenimams (plačiau žr. Šliavaite 2005; palyginimui žr. žmonių atsiminimus, Kavaliauskas 2003). Visagino miestas buvo apibūdinamas kaip gyvas organizmas, turintis savo gyvenimo ratą – jis buvo jaunas, augo, dabar vegetuoja ir, kaip teigė kai kurie informantai, uždarius elektrinę miestas greičiausiai mirs.

Miestas taip pat buvo apibūdinamas kaip modernus ir šiuolaikiškas (*sovremennyj*). Informantai teigė, kad miestas pasižymi modernia architektūra, kuri, jų nuomone, buvo labai novatoriška sovietiniam laikotarpiui. Visagino gyventojai buvo informantų apibūdinami kaip „tikri miestiečiai“, išsilavinę, tikri intelektualai, gerai susipažinę su šiuolaikinėmis elektroninėmis technologijomis. Miestas ir jo gyventojai buvo informantų apibūdinami kaip turintys panašias savybes: modernus miestas – šiuolaikiški, pažangūs žmonės, unikalus miestas – ypatingi žmonės.

Informantai atominę elektrinę apibūdindavo kaip suteikiančią miesto bendruomenei specifinį charakterį. Visagino miestas dažniausiai buvo matomas tik kaip savotiškas elektrinės priedas, glaudžiai susijęs ir priklausomas nuo elektrinės funkcionavimo, tad elektrinės uždarymas buvo siejamas su miesto mirtimi. Vasilijus, rusų tautybės pensininkas, vienas iš tų, kurie dalyvavo elektrinės ir miesto statybų pradžioje, teigia:

Jūs klausėte, kokia miesto ateitis. Aš manau, kad nėra ateities. Na, aš taip manau. Galbūt aš klystu, tačiau sprendžiant iš to, kaip viskas juda, nesimato, kad bus kas nors gero. Nesimato [...]. Aš jau ne tiek dėl savęs išgyvenu, kiek dėl jų [anūkų, vaikų] gyvenimų – kaip jie gyvens. Bet kuriuo momentu jie gali tapti bedarbiais [...].

Neretai informantai lygindavo Visagino ateitį po IAE uždarymo su netoliese esančiu Didžiasalio miesteliu, kuris, uždarius jo pagrindinę įmonę, plytų gamyklą, buvo pasmerktas vegetacijai. Kartą autorė vyko į Didžiasalį kartu su Visagino nevyriausybinės organizacijos nare, ir moteris prašė atkreipti dėmesį į remonto reikalaujančius Didžiasalio namus, buvusios gamyklos išardytas sienas ir kitus skurdo ženklus ir pabrėžė, kad ir Visagino gali laukti panaši ateitis, jei elektrinė išties bus uždaryta.

IAE pašnekovų dažnai buvo apibūdinama kaip „didžiausia atominė elektrinė pasaulyje“. Informantai dažnai teigėdavo, jog ji buvo pastatyta tik dėl to, kad Sovietų Sąjunga buvo didelė šalis ir sugebėjo mobilizuoti reikalingas darbo rankas. Kai kurie informantai pabrėždavo Rusijos svarbą skleidžiant „taikaus atomo idėją“. Taigi daugeliui informantų IAE simbolizavo Sovietų Sąjungos, Rusijos ir sovietinių žmonių pažangą, progresą, gebėjimus.

Dauguma informantų sprendimą sustabdyti elektrinės darbą matė tik kaip politinį sprendimą, ekonomiškai nenaudingą Lietuvai, jau neminint apie šio sprendimo pasekmes Visagino gyventojams. Dauguma informantų Visagine neigė arba menkino rizikas, susijusias su atominė elektrine, buvo prieš jos uždarymą (plačiau žr. Šliavaitė 2003; palyginimui žr. sociologinių apklausų Lietuvoje ir Visagine analizę, Čiužas 1998b; Gineitienė, Jørgensen, Klintman, Rinkevičius 1999; Rinkevicius 2000; Gaidys, Rinkevičius 2008; Balžeikienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009, etc.).

Kelių informantų vartoti pasakymai kalbant apie IAE atskleidžia specifinį žmonių požiūrį į ją. Pavyzdžiui, elektrinė kartais buvo vadinama maitintoja (*kormilica*), ir, autorės nuomone, šis terminas daug atskleidžia, kalbant apie vietinių žmonių požiūrį į IAE ir lūkesčius, susijusius su darbu čia. Informantai teigė, kad sovietmečiu dėl ypatingo elektrinės ir miesto statuso gyventi Visagino mieste (tuomet – Sniečkuje) ir/ar dirbti elektrinėje reiškė tam tikras privilegijas – didesnę prekių pasirinkimą miesto krautuvėse, geresnę gyvenimo kokybę (žr. taip pat Kavaliauskas 2002: 125; Kasatkina, Leončikas 2003). Net ir posovietiniu laikotarpiu, iki pat galutinio elektrinės darbo sustabdymo 2009 m., elektrinė teikė Visagino gyventojams pigesnę elektros energiją (Kavaliauskas 2003: 316). Tad nenuostabu, kad elektrinės uždarymas vietos gyventojams reiškia neigiamas socialines ir ekonomines pasekmes.

„Niekam mūsų nebereikės“: vietinių gyventojų nuogastavimai

Darbas IAE daugumos informantų buvo traktuojamas kaip pats geriausias darbas, kurį galima rasti regione. Jis buvo apibūdinamas kaip gerai apmokamas legalus darbas, suteikiantis socialines garantijas. Elektrinės uždarymas ir planuojamas darbuotojų atleidimas buvo daugumos informantų vertinami kaip nesąžiningi sprendimai visų pirma elektrinės darbuotojų atžvilgiu. Informantai minėjo IAE darbuotojų profesionalumą, jų indėlį į Lietuvos ekonomiką. Daugumos informantų teigimu, atominės elektrinės darbuotojai yra elitas, kuris turi turėti ypatingas valstybės garantijas ir turi būti apsaugotas nuo socialinių ir ekonominių sunkumų.

2003 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą, suteikiantį tam tikras papildomas garantijas elektrinės darbuotojams, netekusiems darbo dėl elektrinės uždarymo, bei jų šeimų nariams (*LR Valstybės įmonės Ignalinos...* 2003). Šiame įstatyme yra numatytos tokios priemonės kaip individualių užimtumo planų sudarymas IAE uždarymo paliestiems elektrinės darbuotojams ir jų šeimų nariams, perkvalifikavimo ar kvalifikacijos kėlimo organizavimas, numatytos tam tikros kompensacijos atleistiems darbuotojams ir juos įdarbinantiems darbdaviams, kaupiamasis gyvybės draudimas ir kt. (*LR Valstybės įmonės Ignalinos...* 2003).

Nežiūrint tam tikrų valstybės garantijų darbo netekusiems ar neteksiantiems darbuotojams, dauguma kalbintų atominės elektrinės darbuotojų buvo prieš elektrinės uždarymą. Kostia, 47 metų atominės elektrinės darbuotojas, teigė:

Skaudu dėl tokių specialistų. Mano nuomone, tokie specialistai, kokius Lietuva turi dabar elektrinėje, rengiami ne metus ir ne dvejus. Geras specialistas yra mokomas dešimtmečius. Taigi tam, kad per tokį ilgą laiką būtų parengtas specialistas, mano nuomone, reikia ne vieną tūkstantį dolerių investuoti. Mėtytis (rasbrasyvatj) tokiais specialistais, mano nuomone, normali valstybė nesimėtytų. Tai ne valstybinė politika.

Dauguma elektrinės darbuotojų, su kuriais autorė kalbėjosi tyrimo metu, teigė nematantys galimybių susirasti naują darbą Visagine ar Lietuvoje, jei uždarius elektrinę jie būtų atleisti. Kostia, 47 m. specialistas, turintis aukštąjį techninės pakraipos išsilavinimą, sakė:

Visagine, jei uždarys elektrinę, darbo nebus. Na, kažkokia dalis liks dirbti elektrinėje, labai maža personalo dalis. Aš nežinau, į Vilnių važiuoti tiesiog nėra tikslinga, be gyvenamosios vietos ten nieko. Galbūt darbą ten kur ir rasčiau, o kur gyventi? Nusipirkti ten butą – neįsivaizduojama. O kur dar važiuoti, aš nežinau. Žemės ūkiu aš niekada neužsiimčiau, aš ne specialistas šioje srityje. Aš chemikas, aš tai moku. Todėl labai neblogai išmanau kompiuterius, galiu savo žinias kur nors pritaikyti. O turint galvoje, jog po trejų metų man bus penkiasdešimt, koks gi verslininkas mane priims dirbti? Sakys – pensininkai man nereikalingi (juokiasi).

Kostia pabrėžia skirtumą tarp darbo, kurį jis mėgsta ir dirba elektrinėje, ir kitokio darbo. Jis apibūdina savo dabartinį darbą elektrinėje kaip tokį, kuriam atlikti reikia profesionalumo, žinių ir patirties. Vienas iš Kostios sūnų studijuoja universitete Lietuvoje, ir jiedu su žmona yra daugiau mažiau ramūs dėl jo ateities. Tačiau jauniausias sūnus dar turi baigti vidurinę mokyklą. Jei Kostia prarastų darbą, tai reikštų ekonominius sunkumus šeimai ir kartu sumažėjusias galimybes investuoti į vaikų ateitį.

Neigiamai elektrinės uždarymą vertino ne tik atominėje elektrinėje dirbantys informantai, tačiau ir dirbantys kituose miesto sektoriuose, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo sąlyginai nepriklausomi nuo elektrinės darbo. Kai kurie informantai nerimavo, kad uždarius elektrinę jos darbuotojai išvyks iš miesto ir vietinis verslas, įmonės, švietimo įstaigos praras savo klientus. Informantai kalbėjo apie psichologinį diskomfortą, įtampą, kylančią dėl netikrumo dėl darbo ir ateities (palyginimui žr. Kideckel 2008, etc.).

Andžela, rusų tautybės keturiasdešimtmetė moteris, kartu su vyru augina du vaikus. Jie iš Rusijos atvyko į Lietuvą praeito amžiaus devintojo dešimtmečio pradžioje. Lauko tyrimų metu jų šeima gyveno iš vyro uždirbamų pinigų, nes Andžela neturėjo darbo. Vyras išreiškė pasitenkinimą, kad dirba įmonėje, kuri yra ekonomiškai nesusijusi su IAE, ir todėl jis manė, kad elektrinės uždarymas neturės įtakos jo užimtumui. Šeimos mėnesio pajamos, Andželos teigimu, yra pakankamos tik patiems būtiniausiems poreikiams patenkinti. Andželos teigimu, ją labiausiai vargina nuolatinis nesaugumo ir netikrumo dėl ateities jausmas:

Tai yra baisu, kad nėra jokių garantijų, mes nuo nieko nesame apsaugoti. Todėl yra taip sunku psichologiškai. Tiesą sakant, mes negyvename taip blogai, mes prie to jau pripratome. Žinoma, būtų gerai, jei aš irgi dirbčiau, nors ir už minimalų atlyginimą, bet iš principo mes galime gyventi ir be to. Ši baimė nuodija mūsų ateitį. Va taip.

Apibendrinant galima teigti, jog daugelis informantų teigė neturintys ateities garantijų, esantys netikri dėl savo, savo šeimos, vaikų ateities. Vietos gyvenotojams elektrinės uždarymas reiškia socialinio saugumo, ateities perspektyvų praradimą (palyginimui žr. Kasatkina, Leončikas 2003).

Kita vertus, nedidelė dalis informantų apibūdino save kaip lanksčiai prisitaikančius prie besikeičiančių socialinių, ekonominių aplinkybių. Dauguma šių informantų tyrimo metu buvo finansiškai nepriklausomi nuo elektrinės. Rasa yra 27 m. lietuvė, kuri dirba sveikatos priežiūros specialiste nedideliame miestelyje netoli Visagino. Ji gimė Visagine, studijavo universitete viename iš didžiųjų Lietuvos miestų ir po studijų vėl grįžo į Visaginą. Rasa rado darbą netoli Visagino ir važiuoja ten traukiniu ar autobusu kiekvieną dieną. Interviu metu Rasa teigė, kad dirbti ne Visagine yra tam tikras privalumas, nes tai reiškia tam tikras darbo garantijas net ir po elektrinės uždarymo.

Lauko tyrimai Visagine atskleidė kiek skirtingus požiūrius į IAE uždarymą, tačiau apibendrinant galima teigti, kad dauguma informantų Visagine neigiamai vertino atominės elektrinės uždarymo planus (palyginimui žr. taip pat sociologinių apklausų Visagine ir kitose Lietuvos vietovėse rezultatus: Čiužas 1998b; Gineitienė, Jørgensen, Klintman, Rinkevičius 1999; Rinkevičius 2000; Gaidys, Rinkevičius 2008; Balžeikienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009). Elektrinės uždarymas informantų buvo siejamas su socialinio saugumo praradimu, išaugusiu nedarbu. Kalbinti elektrinės darbuotojai nerimavo dėl pasikeisiančio jų socialinio statuso, nedarbo grėsmės. Informantai nebuvo tikri, ar gyvens Visagine po kelerių metų, ar turės darbą, kokia bus jų vaikų ateitis, jei jie negalės mokėti už jų studijas. Šie klausimai paliečia visas gyvenimo sritis: darbą, šeimą, gerovę, sveikatą, gyvenamosios vietos likimą. Daugelis antropologų, tyrinėję Vidurio ir Rytų Europos visuomenes, kalbėjo apie posovietmečiu žmonių išgyvenamą netikrumą, socialinį nesaugumą (Ashwin 1999; Buyandelgeriyn 2007; Klumbytė 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2008; Kideckel 2008, etc.), tad panaši socialinė savijauta nėra būdinga išimtinai tik Visagino gyventojams.

Kaip išlikti: „skęstančiuosius gelbėja patys skęstantieji“?

Daugelis informantų svarstė savo ateities planus po elektrinės uždarymo ar strategiškai planavo vaikų išsilavinimą, investicijas, darbovietę, kad uždarius elektrinę turėtų tam tikrą socialinį ir ekonominį stabilumą. Albertas O. Hirschmanas analizavo žmoniškuosius atsakus į nuosmukį, krizę ir teigė, kad nuosmukis visada sulaukia atsako (Hirschman 1972: 15). A. Hirschmanas išskyrė kelių pobūdžių atsakus – tai „pasitraukimas“ (*exit*) ir „protestas“ (*voice*) – ir pabrėžė lojalumo svarbą pasirenkant vieną ar kitą strategiją (Hirschman 1972). „Pasitraukimą“ A. Hirschmanas apibūdino kaip strategiją, kuomet organizacijos, bendruomenės nariai nusprendžia palikti firmą, organizaciją, bendruomenę (Hirschman 1972: 4). Tokias strategijas, kuomet vietoj apsisprendimo išeiti / pasitraukti pasirenkamas kalbėjimas, tam tikros kaitos inicijavimas, A. Hirschmanas vadina „protestu“ (*voice*) (Hirschman 1972: 4). „Protestas“, autoriaus nuomone, yra labiau tikėtinas, kuomet egzistuoja narių lojalumas organizacijai, bendruomenei ir nėra skubama pasitraukti (Hirschman 1972: 77). Toliau taikant A. Hirschmano pasiūlytą teorinį modelį, bus aptarti kai kurie etnografiniai pavyzdžiai, užfiksuoti Visagine lauko tyrimų metu, kurie demonstruoja informantų strategijas siekiant sušvelninti socialines, ekonomines gresiančio ar išgyvenamo nedarbo pasekmes.

„Pasitraukimas“ (exit)

Dažnai informantai teigėdavo, kad jie nesitiki iš valstybės „realios pagalbos“ po elektrinės uždarymo ir kad „skęstančiųjų gelbėjimas yra pačių skęstančiųjų reikalas“. Informantai dažnai minėdavo emigraciją kaip būdą išspręsti ateities ekonominius ir socialinius sunkumus. Keletas sociologinių apklausų atskleidė visaginiečių emigracines nuotaikas (žr., pvz., Baubinas 2000; Baubinas, Burneika, Daugirdas, Kriaučiūnas, Ribokas 2002, etc.). Autorės lauko tyrimų metu kai kurie informantai strategiškai planavo savo vaikų išsilavinimą užsienyje ir tikėjosi, kad vaikai galės jiems padėti atėjus sunkiai dienai. Tačiau vaikų mokslai užsienyje taip pat reikalauja, kad šeima turėtų tam tikrų resursų, ir finansiškai tai nėra įmanoma kiekvienai šeimai. Kai kurios jaunos moterys Visagine siekė sukurti šeimas su vyrais iš Vakarų Europos ar JAV ir ieškojo pažinčių interneto puslapiuose. Sociologai pastebi Visagine išaugusį moterų prašymų registruoti jų santuokas Vakarų Europos šalyse skaičių (Baubinas, Burneika, Daugirdas, Kriaučiūnas, Ribokas 2002: 30).

Pilietybė buvo svarbus kriterijus, lemiantis žmonių emigracijos planus ir kryptis. Galima teigti, jog informantai dažnai traktavo vienos ar kitos šalies pilietybę kaip suteikiančią galimybę išvengti ekonominių ir socialinių sunkumų po elektrinės uždarymo. Pavyzdžiui, informantų teigimu, Lietuvos Respublikos pilietybė galėjo suteikti tam tikrus privalumus vienoje situacijoje, tačiau gali būti kliuviniu gauti darbą kitoje situacijoje. Kaip vienas iš pagrindinių Lietuvos Respublikos pilietybės privalumų buvo įvardijama tai, kad ši pilietybė atveria platesnes įdarbinimo ir kelionių galimybes ES šalyse negu, pavyzdžiui, Rusijos pilietybė. Daugelis informantų pabrėžė, kad Lietuvai tapus ES nare šis privalumas bus dar svarbesnis³.

Informantai siejo savo viltis su Lietuvos priėmimu į ES ir darbo rinkų užsienio šalyse atsivėrimu. Tačiau kilmės šalies pilietybė (paprastai – vienos iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų) galėjo būti privalumu kitoje situacijoje. Kai kurių informantų teigimu, kilmės šalies pilietybė yra būdas išvengti tam tikrų ekonominių išlaidų, susisiekimo sunkumų, kylančių keliaujant į buvusias Sovietų Sąjungos respublikas. Tų šalių pilietybė kai kuriems informantams buvo svarbi ir ieškant darbo posovietinėje erdvėje. Pavyzdžiui, Arkadijaus manymu, yra įmanoma rasti neblogai apmokamą darbą Rusijoje, tačiau tam reikia turėti Rusijos pilietybę. Lietuvos Respublikos pilietybė, anot jo, būtų kliūtis legaliai įsidarbinti Rusijoje. Arkadijus teigė:

Kristina: „Ar yra galimybių susirasti darbą Rusijoje?“

Arkadijus: „Rusijoje jiems reikia statybininkų [...]. Ir Rusijoje žino, kad Visagine gyvena labai kvalifikuoti žmonės, kurie neturi darbo Visagine, ir jie

³ Tyrimas atliktas iki Lietuvai tampa ES nare.

nieko prieš mus įdarbinti, tačiau pagrindinis dalykas yra tas, kad aš turiu turėti Rusijos pilietybę. Jei turėsiu Lietuvos pilietybę, niekas manęs ten neįdarbins. Pakeisti pilietybę – jei kas nors turi galimybę išvykti į Rusiją, pakeisti pilietybę ar įgyti teisę ten gyventi, gauti darbą, bet viskas priklauso nuo pinigų, ar žmogus turi pinigų visiems šiems dokumentams.“

Kai kuriais atvejais šeimos nariai turėjo skirtingų šalių pilietybes. Albina yra 37 metų lietuvė, ištekėjusi už rusų kariškio. Po santuokos jie kelerius metus gyveno Rusijoje. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, šeima sugrižo į Lietuvą. Albina yra Lietuvos pilietė. Ji dirba vienoje iš vietos įmonių ir jos uždarbis yra palyginti neblogas. Tačiau jos vyras yra Rusijos pilietis ir jis negalėjo rasti tinkamo darbo nuo pat grįžimo į Lietuvą. Albina mano, kad tai, jog ji su vyru turi skirtingas pilietybes, yra tam tikras privalumas netikrumo dėl ateities kontekste. Albinos nuomone, vyro pilietybė leis jų šeimai emigruoti į Rusiją, jei uždarius atominę elektrinę šeima liks be pajamų šaltinio.

Aihwa Ong (Ong 2000) teigia, kad dėl globalizacijos procesų individai ir vyriausybės turi „lanksčios pilietybės“ (*flexible citizenship*) sampratą ir tokia pilietybės samprata leidžia individams prisitaikyti prie kintančių politinių ir ekonominių sąlygų (Ong 2000: 6). Kaip buvo minėta, informantai Visagine interpretavo pilietybę kaip suteikiančią galimybes spręsti tam tikrus socialinius, ekonominius sunkumus. Ši pilietybės samprata iš dalies gali būti apibūdinama kaip lanksti (*flexible*) pagal A. Ong (Ong 2000) apibrėžimą. Tačiau iš kitos pusės, kaip matėme informantų pasisakymuose, pilietybės pakeitimas yra reguliuojamas įstatymų, formalumams sutvarkyti reikia turėti tam tikrų ekonominių resursų ir tai nėra įmanoma kiekvienam.

Kita vertus, dalis informantų buvo skeptiški dėl galimybės apsigyventi kitoje šalyje ir teigė, kad jų giminaičiams buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose patiems reikia ekonominės paramos. Dalis informantų manė, kad savo kilmės šalyse jie bus vietinių gyventojų matomi kaip *svetimi* ir jiems bus nesuprantamos bendratautiečių grįžimo priežastys. Ir mokslininkų tyrimai patvirtina šiuos nuogaštavimus (žr., pvz., Pilkington 1998, etc.).

Kai kurie informantai, kurie patys nedirbo elektrinėje, manė, kad jų ir jų šeimų situacija po elektrinės uždarymo bus daug prastesnė nei elektrinės darbuotojų.

Kristina: „O kaip dėl pagalbos iš užsienio?“

Liubovė: „ES skiria pinigus ne mums. Ji nežada jokių pinigų mums. Ir niekas neprašo mums pinigų.“

Kristina: „O kam?“

Liubovė: „Elektrinės uždarymui. Užsienio konsultantams.“

Kristina: „O vietos žmonėms?“

Liubovė: „Vietiniams – nieko. Galbūt tik tiems, kurie dirba elektrinėje. Tiems, kurie neteks darbo dėl elektrinės uždarymo. Tie galbūt gaus pagalbos.“

[...] Aš klausiau N, ar yra numatyta pagalba tokiems žmonėms kaip mes. Kaip mes gyvensime po elektrinės uždarymo? [...] Ar mes gausime kompensacijas už savo butus? [...] Jis sako, kad niekam nerūpi tokia kategorija žmonių kaip mes. Tai yra tie, kurie jau yra bedarbiai, pensininkai, tie, kurie gauna socialinę pašalpą, šie žmonės nieko nedomina“.

Liubovės teigimu, elektrinės darbuotojų, nors juos ir tiesiogiai palies elektrinės uždarymas, nebūtinai yra pati blogiausia ekonominė padėtis Visagine. Lietuvos Respublikos įstatymai numato tam tikras garantijas ir pagalbą būtent elektrinės darbuotojams, netekiantiems darbo dėl elektrinės uždarymo (*LR Valstybinės įmonės Ignalinos...* 2003). Ne vienas informantas tikėjosi pagalbos iš vyriausybės, politikų, valdžios sprendžiant vietos žmonių ar asmenines problemas. Valdžia neretai buvo matoma kaip atsakinga už paprastų žmonių (*narod*) gerovę. Panašų požiūrį į valdžią Rytų Europos regione yra dokumentavęs ne vienas autorius (žr., pvz., Humphrey 1996/97; Ashwin 1999; Nilsen [Nielsen] 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2006b; Verdery 1996, etc.).

„Protestas“ (voice): pilietinės iniciatyvos ir individualios praktikos

Tyrimų Visagine metu autorė susidūrė su vietinių žmonių iniciatyvomis, kurios rodė jų pilietiškumą ir rūpestį miesto ateitimi. Pavyzdžiui, sutiko nemažai žmonių, kurie be atlygio dirbo vietinėse NVO. Visagino gyventojai padėjo vieni kitiems materialiai: moterys nešė maistą, drabužius į bažnyčią tam, kad jie būtų padalinti vargstantiejiems, atnešdavo labdaros į nevyriausybines organizacijas, kurios rūpindavosi socialinės rizikos grupėmis Visagine. Dalyvaujant nevyriausybiniams organizacijoms buvo parengta Visagino miesto raidos 2001–2030 m. programa (*Obščestvennyj sovet razvitija Visaginas* 2001). Šioje programoje buvo pristatoma šio miesto ateities vizija: „Lietuva – ES šalis narė; atominės elektrinės regionas – subalansuotos ir nuolatinės raidos teritorija; Visaginas – Lietuvos miestas, aukštųjų technologijų avangardas; Visagino gyventojai – Lietuvos piliečiai ir ES gyventojai“ (*Obščestvennyj sovet razvitija Visaginas* 2001: 6, autorės vertimas į lietuvių kalbą).

Tyrimo metu atsiskleidė dalies informantų tapatinimasis su platesne Lietuvos visuomene, jų siekis likti Lietuvoje, o ne emigruoti. Būtinybė persikvalifikuoti, įgyti naujų žinių, išmokti kalbą, pradėti naujas veiklas buvo pabrėžiama tų informantų, kurie siejo savo ateitį su Lietuva ir Visaginu. Kai kurie informantai minėjo siekiantys įsidarbinti įmonėje, kurios ekonominės veiklos daugiau mažiau nepriklausomos nuo elektrinės. Informantai taip pat minėjo lietuvių kalbos žinias, socialinius kontaktus kitose Lietuvos vietovėse kaip svarbius kriterijus siekiant ekonominio ir socialinio stabilumo ateityje.

Išvados: gyventi ir išgyventi esant netikrumui

Interviu analizė atskleidė, kad Visagino miestas, IAE yra svarbios kategorijos informantams pasakojant apie save, konstruojant savo gyvenimo istorijas, praeities vizijas ir ateities lūkesčius. Miestas buvo pastatytas vyresniųjų miesto gyventojų rankomis, dauguma vyresniųjų informantų idealizavo šį savo gyvenimo periodą ir prisiminė jį kaip socialiai ir ekonomiškai labai naudingą šaliai (Sovietų Sąjungai), tam tikra prasme – didvyrišką savo gyvenimo periodą (žr. Sliavaite 2005). Taigi daugumos miesto gyventojų biografijos ir miesto istorija yra glaudžiai susijusios (žr. taip pat žmonių atsiminimus Kavaliauskas 2003). Visagino miestas ir IAE informantų buvo apibūdinami kaip glaudžiai tarpusavyje susiję, ir elektrinės darbo sustabdymas buvo siejamas su miesto nuosmikiu ar net mirtimi.

Antropologai teigia, kad sovietmečiu socialistinė įmonė nebuvo vien tik ekonominis, gamybinis vienetas, tačiau savo darbuotojams teikė ir kitas paslaugas, garantavo tam tikrą socialinį saugumą (Verdery 1996: 206; Ashwin 1999: 262, etc.). F. S. Nielsenas apibūdina sovietinę visuomenę kaip sudarytą iš „salelių“ (angl. k. „islands“, rus. k. „ostrovki“), ieškančių priėjimo prie resursų ir privilegijų, o sovietinę įmonę apibūdina kaip savotišką savo darbuotojų globėją (Nilsen [Nielsen] 2004: 102–110). Šio straipsnio autorės nuomone, tam tikra prasme IAE iki pat uždarymo buvo būdingi tam tikri bruožai, kuriais K. Verdery, S. Ashwin, F. S. Nielsenas ir kiti autoriai apibūdina sovietinę įmonę. Elektrinė kai kurių informantų buvo apibūdinta kaip maitintoja (*kormilica*). Ilgą laiką vietiniams gyventojams elektrinė buvo socialinio ir ekonominio saugumo garantas, arba „salelė“ pagal F. S. Nielseno teorinę perspektyvą (Nilsen [Nielsen] 2004). Ko gero, iš dalies būtų galima teigti, kad žmonėms šioje „salelėje“ (terminas pagal Nilsen [Nielsen] 2004) net ir posovietmečiu neteko patirti tokių didelių ekonominių sukrėtimų kaip kai kuriuose kituose Lietuvos pramonės centruose, kuomet posovietmečiu buvo uždaromos įmonės, fabrikai. Kita vertus, tokio reliatyvaus stabilumo kontekste žmonės šioje „saloje“ (terminas pagal Nilseną [Nielsen] 2004) neturėjo galimybės įgyti tam tikrų žinių, patirties, leidžiančios lanksčiai prisitaikyti prie socialinių, ekonominių posovietmečio pokyčių.

Ką 2000–2004 metais Visagine atliktas kokybinis tyrimas atskleidė apie Visagino gyventojų lūkesčius, planus po IAE uždarymo? Kaip matėme, jau iki elektrinės uždarymo individai, šeimos strategiškai planavo savo įsidarbinimo perspektyvas, pilietybę, siekdami sušvelninti egzistuojantį ar būsimą nedarbą. Pritaikę A. Hirschmano (Hirschman 1972) teorinę schemą matome, kad Visagino miesto gyventojų išgyvenimo strategijos vyrauja nuo „pasitraukimo“ (*exit*) iki „protesto“ (*voice*) (terminija pagal Hirschman 1972). Manau, kad lauko tyrimų metu daugeliui Visagino gyventojų buvo būdingas „laukimas“ (*waiting*, terminas pagal Crapanzano 1986).

Vincentas Crapanzano studijavo baltųjų bendruomenę Pietų Afrikoje ir apibūdino jų situaciją kaip „laukimą“, kurį autorius apibūdino taip:

Laukiama kažko, bet ko, kad įvyktų [...]; laukimas reiškia orientaciją laike tam tikru būdu. Jis yra nukreiptas į ateitį [...]; laukimas sukelia mummyse bejėgiškumo, pažeidžiamumo jausmus – infantilius jausmus – ir įniršį, kuris kyla iš šių jausmų (Crapanzano 1986: 42–44, autorės vertimas į lietuvių kalbą).

Lauko tyrimo metu Visagino gyventojai irgi „laukė“ (angl. k. „*waiting*“, terminija pagal Crapanzano 1986) – laukė galutinio sprendimo dėl elektrinės uždarymo arba jos darbo pratęsimo, laukė ir sykiu nesitikėjo realios pagalbos iš vyriausybės, iš ES (žr. Sliavaite 2005). Laukė tarsi sustabdyti tarp praeities ir ateities, kuomet ateitis gali sugriauti įprastą gyvenimo būdą. „Laukimas“ (terminija pagal Crapanzano 1986) vis dėlto neturėtų būti suprantamas kaip visiškas pasyvumas – laukdami žmonės interpretuoja, perkonstruoja savo gyvenimo istorijas socialinio nesaugumo ir netikrumo kontekste (žr. Sliavaite 2005).

Industrija ir darbas industriniuose sektoriuose sovietmečiu buvo ideologizuotas, darbininkų klasė ir gamyba buvo matomos kaip labai svarbios sovietinei sistemai ir jos raidai (Ashwin 1999; Hohnen 2001; Kideckel 2002; Kideckel 2008; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2006b, etc.). Daugelis iš kalbintų IAE darbuotojų save ir kitus elektrinės darbuotojus matė kaip išskirtinę socialinę grupę, išsilavinusių sluoksnį, socialinį avangardą. Tad IAE uždarymas reiškia jos darbuotojams ir miesto gyventojams tam tikrą jų ir jų gyvenimo darbo (miesto, elektrinės statybų) nuvertinimą (palyginimui žr. Kideckel 2002; Kideckel 2008, etc.). IAE darbo sustabdymas vietiniams žmonėms reiškia ir globėjo / maitintojo praradimą (žr. Ashwin 1999; Verdery 1996; Nilsen [Nielsen] 2004). Žmonių išgyvenami nesaugumo, netikrumo dėl ateities jausmai yra būdingi ne tik visaginiečiams, tačiau yra dokumentuoti daugelio posovietinio regiono tyrinėtojų (Kideckel 2008; Klumbytė 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2006b; Klumbytė 2008, etc.). Kadangi IAE yra valstybės valdoma įmonė, tad tokio objekto uždarymas skatina vietos žmones ir kalbėti apie valstybės vaidmenį deindustrializacijos procesuose, ir sieti tam tikrus lūkesčius su valstybės pagalba. Šiuos lūkesčius mes galime sieti ir su sovietmečiu suformuotu posovietinio regiono gyventojams būdingu požiūriu į valstybę / valdžią kaip atsakingą už paprastus žmones (Humphrey 1996/97, Ashwin 1999; Verdery 1996; Nilsen [Nielsen] 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2006b; Šliavaite 2003; Šliavaite 2005, etc.).

Straipsnio pradžioje kėlėme klausimą, ar deindustrializacijos procesai Visagine yra esmingai skirtingi, palyginti su panašiais procesais kituose sociokultūriniuose kontekstuose. Autorės nuomone, Visagine surinkta medžiaga atskleidė daug paralelių su kitomis posovietinio regiono visuomenėmis. Kita vertus, galima spėti, kad, nepaisant bendros sovietmečio patirties, tikslingi

deindustrializacijos procesų palyginamieji tyrimai skirtinguose posovietinės erdvės sociokultūriniuose kontekstuose atskleistų ne tik daugybę panašumų, bet ir skirtumų (diskusiją apie posovietinio regiono vientisumą žr. Hann 1994, Nilsen [Nielsen] 2004). Norint atsakyti į klausimą, kuo deindustrializacijos procesas posovietinėje erdvėje skiriasi nuo panašių procesų kitose Europos šalyse ar JAV, reikėtų atlikti detalesnius tarpkultūrinius palyginimus. Kaip matėme, sėkminga įmonė Vakarų visuomenėje taip pat gali būti matoma kaip socialinio ir ekonominio stabilumo garantas, kaip savotiška vietinės bendruomenės šerdis (žr. Newman 1988: 174–201). Tad mes galime tik diskutuoti, ar, tarkime, Barsebäck atominės elektrinės uždarymas Švedijoje būtų mažiau skausmingas ir veikiantis mažiau vietinės bendruomenės gyvenimo sričių nei kad IAE uždarymas Visagine.

Literatūra

Ashwin Sarah. 1999. Redefining the Collective: Russian Mineworkers in Transition, Burawoy M., Verdery K. (eds.) *Uncertain Transition. Ethnographies of Change in the Postsocialist World*: 245–271. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman Littlefield Publishers, INC.

Baločkaitė Rasa, Rinkevičius Leonardas. 2009. Branduolinės energetikos diskursai Lietuvos žiniasklaidoje ir viešojoje nuomonėje: nuostatų takoskyros ir „kalbančiųjų klasės“ formavimasis rizikos visuomenėje, *Filosofija. Sociologija* 20(4): 259–270.

Balžeikienė Aistė, Butkevičienė Eglė, Rinkevičius Leonardas, Gaidys Vladas. 2009. Ekologinių ir technologinių rizikų suvokimas: Lietuvos visuomenės požiūriai ir nuostatos, *Filosofija. Sociologija* 20(4): 237–249.

Baubinas Ričardas. 2000. Visagino miesto praeitis, būklė ir perspektyvos, Beinorienė V. (sud.). *Pamoka. Sistema. Analizė. Straipsnių rinkinys*: 35–46. Visaginas: Ignalinos AE Operatyviosios poligrafijos cechas.

Baubinas Ričardas, Burneika Donatas, Daugirdas Vidmantas, Kriaučiūnas Edis, Ribokas Gintaras. 2002. *Ignalinos AE regiono socialinis ekonominis monitoringas – 2002 m. Ataskaita*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Geologijos ir geografijos institutas, Regioninės geografijos sektorius, <http://www.ukmin.lt/files/energetika/branduoline_energetika/monitoringo_ataskaita_2002.doc> [žiūrėta 2005 01 15].

Budvytis Saulius. 1996. Paribio bendrijų reikšmė gyventojų integracijai į Lietuvos valstybę, Grigas R. (sud. ir red.). *Paribio Lietuva. Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 101–116. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Burawoy Michael, Verdery Katherine. 1999. Introduction, Burawoy M., Verdery K. (eds.). *Uncertain Transition. Ethnographies of Change in the Postso-*

cialist World: 1–18. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman Littlefield Publishers, INC.

Buyandelgeriyn Manduhai. 2007. Dealing with Uncertainty: Shamans, Marginal Capitalism, and the Remaking of History in Postsocialist Mongolia, *American Ethnologist* 34(1): 127–147.

Crapanzano Vincent. 1986. *Waiting: the Whites of South Africa*. New York: Vintage Books.

Čiužas Antanas (sud. ir red.). 1998a. *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius-Visaginas: Eugrimas.

Čiužas Antanas. 1998b. Visuomenės požiūris į Ignalinos AE funkcionavimą, perspektyvas ir poveikį žmogui bei aplinkai, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*: 39–47. Vilnius-Visaginas: Eugrimas.

Dawson Jane I. 1996. *Eco-Nationalism: Anti-nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine*. Durham and London: Duke University Press.

Dunn Elizabeth C. 2004. *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca and London: Cornell University Press.

EU Phare Project. 2001. *Technical Assistance for Study on Social Costs of Decommissioning Ignalina NPP Lithuania: INPP Region Regeneration Strategy and Outline of Development Plan (draft report)*. Contractors: IMC Consulting Ltd., UK, Abisala and Partners, Lithuania, Plancenter, Finland, AEA Technology Plc., UK.

Ferguson James. 1999. *Expectations of Modernity: Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Gaidys Vladas, Rinkevičius Leonardas. 2008. Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija* 19(4): 102–111.

Gineitiene Dalia, Erika Jörgensen, Mikael Klintman, Leonardas Rinkevičius. 1999. Public Risk Perceptions of Nuclear Power – the Case of Sweden and Lithuania, Linden A., Rinkevičius L. (eds.). *Social Processes and the Environment – Lithuania and Sweden*: 121–162. Lund: Lund University.

Grigas Romualdas (sud. ir red.). 1996. *Paribio Lietuva. Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Hann Chris M. 1980. *Tázlár: a Village in Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hann Chris M. 1994. After Communism: Reflections on East European Anthropology and the 'Transition', *Social Anthropology* 2: 229–247.

Hann Chris M. 2002. Farewell to the Socialist 'Other', Hann Ch. M (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*: 1–11. London and New York: Routledge.

Hirschman Albert O. 1972. *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Hohnen Pernille. 2001. Gariūnų marginalizacija: turgaus kultūrinė antropologija, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 63–83.

Hohnen Pernille. 2003. *A Market out of Place? Remaking Economic, Social, and Symbolic Boundaries in Post-Communist Lithuania*. Oxford Studies in Social and Cultural Anthropology. Oxford: Oxford University Press.

Humphrey Caroline. 1983. *Karl Marx Collective: Economy, Society and Religion in a Siberian Collective Farm*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Paris: Cambridge University Press, Editions de La Maison Des Sciences De L'Homme.

Humphrey Caroline. 1996/7. Myth-Making, Narratives, and the Dispossessed in Russia, *Cambridge Anthropology* 19(2): 70–92.

Humphrey Caroline. 2002. Does the Category 'Postsocialist' still Make Sense?, Hann Ch. (ed.). *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*: 12–15. London and New York: Routledge.

Karalius Alvydas. 1996. Paribio gyventojų pasaulėvaizdžio savitumai, Gri-gas R. (sud. ir red.). *Paribio Lietuva. Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 82–100. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Kasatkina Natalija, Leončikas Tadas. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.

Kavaliauskas Algirdas. 1999. *Visaginas (1975–1999)*. Vilnius: Jandrija.

Kavaliauskas Algirdas. 2002. Visagino miesto demografiniai pokyčiai, Čiu-žas A. (sud. ir red.). *Rytų Lietuva: visuomenė ir socialinių grupių raiška bei sąveika*: 121–132. Vilnius: Mokslo aidai.

Kavaliauskas Algirdas. 2003. *Visaginas. Istorijos fragmentai (1972–2002)*. Vilnius: Jandrija.

Kideckel David A. 2002. The Unmaking of an East-Central European Working Class, Hann Ch. M. (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*: 114–132. London and New York: Routledge.

Kideckel David A. 2008. *Getting By in Postsocialist Romania: Labor, the Body and Working-Class Culture*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

Klumbytė Neringa. 2004. Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse, *Politologija* 3(35): 63–84.

Klumbytė Neringa. 2006a. *Ethnography of Voting: Nostalgia, Subjectivity, and Popular Politics in Post-Socialist Lithuania*. Ph. D. Dissertation, Department of Anthropology, University of Pittsburgh.

Klumbytė Neringa. 2006b. The Alchemy of Cynism: Authority, Power, and the Post-Socialist State in Lithuania, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XIII, Studia Anthropologica II, Defining Region: Socio-Cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives 2*: 31–46. Klaipėda: Klaipėda University.

Klumbytė Neringa. 2008. Post-Soviet Publics and Nostalgia for Soviet Times, Schröder I. W., Vonderau A. (eds.). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 27–45. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Berlin: LIT.

Lampland Martha. 2002. The Advantages of Being Collectivized: Cooperative Farm Managers in the Postsocialist Economy, Hann Ch. M. (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*: 31–56. London and New York: Routledge.

Lietuvos statistikos departamentas. 2002. *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą. Surašymas 2001/Population by Sex, Age, Ethnicity and Religion. Population Census 2001*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

LR Valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų papildomo užimtumo ir socialinių garantijų įstatymas 2003 balandžio 29 d. Nr.IX-1541, <http://www3lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=210709> [žiūrėta 2010 05 05].

Newman Katherine S. 1988. *Falling from Grace: the Experience of Downward Mobility in the American Middle Class*. New York and London: the Free Press.

Nilsen Finn Sivert. 2004. *Glaz Byri*. Sankt Peterburg: Alteja (rusų kalba) (žr. taip pat Nielsen Finn Sivert, *They Eye of the Whirlwind: Russian Identity and Soviet Nation-Building. Quests for Meaning in a Soviet Metropolis*, <<http://www.anthrobase.com>> [žiūrėta 2010 06 01].

Obščestvennyj sovet razvitija Visaginas. Programma razvitija Visaginas na period 2001–2030 g. g. (rusų kalba), <<http://www.tts.lt/town/progr21>> [žiūrėta 2010 05 08].

Ong Aihwa. 2000. *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press.

Pilkington Hilary. 1998. *Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia*. London and New York: Routledge.

Programma ES Phare. 2001. *Technišekāja podderžka v izučēnii socialnyx zatrat sniatija s ekspluatācij Ignalinskoi AES. Litva. Izučēnie socialnyx zatrat*. Podriadčik: IMS Consulting Ltd, Velikobritanija, Abišala ir partneriai, Litva, Placenter, Finliandija, AEA Technology Plc., Velikobritanija (rusų kalba).

Rinkevicius Leonardas. 2000. Public Risk Perceptions in a 'Double-Risk' Society: the Case of the Ignalina Nuclear Power Plant in Lithuania, *Innovation: The European Journal of Social Sciences* 13(3): 279–289.

Rinkevičius Leonardas. 2001. Attitudes and Values of the Lithuanian Green Movement in the Period of Transition, *Filosofija. Sociologija* 1: 72–79.

Sampson Steven. 1984. *National Integration through Socialist Planning: an Anthropological Study of a Romanian New Town*. East European Monographs. Boulder, New York: Columbia University Press.

Sampson Steven. 1999. *When Transition Ends: the Emergence of Post-Post-Communism in Eastern Europe*. A Paper presented at American Anthropological Association Annual Meeting in Chicago.

Schröder W. Ingo. 2008. The Classes of '89: Anthropological Approaches to Capitalism and Class in Eastern Europe, Schröder W. I., Vonderau A. (eds.). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 3–25. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Berlin: LIT.

Sliavaite Kristina. 2005. *From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in a Lithuanian Nuclear Power Plant Community*. Lund Monographs in Social Anthropology 16. Lund: Lund University.

Šliavaite Kristina. 2003. Tarp rizikos ir saugumo: požiūriai į atominę jėgainę ir nedarbo grėsmę Visagine, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 3(12): 79–112.

Verdery Katherine. 1991. Theorizing Socialism: an Prologue to the 'Transition', *American Ethnologist* 18(3): 419–436.

Verdery Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Vosyliūtė Anelė. 1998. Visagino miesto vaizdiniai: realijos ir vizijos, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*: 193–203. Vilnius-Visaginas: Eugrimas.

Deindustrialization, Social Insecurity and Strategies of Survival in the Post-Soviet Region: the Case of Visaginas

Kristina Šliavaite

Summary

The construction works of the Ignalina nuclear power plant as well as the town of Visaginas for plant employees (former Sniečkus) were started in Lithuania in the 1970s. As informants still remember, most construction crews of the town and the plant came from other parts of the former Soviet Union. The majority of Visaginas' inhabitants are Russians (Lietuvos statistikos departamentas 2002:

166). The plant is the major employer of Visaginas' population (Kavaliauskas 1999: 314–315). The first reactor of the nuclear power plant stopped operations in 2004, the second in 2009 (on the history of the plant and the town of Visaginas see Kavaliauskas 1999; Kavaliauskas 2003).

This paper discusses how Visaginas' inhabitants interpret the closure of the Ignalina nuclear power plant and how people cope with unemployment, as well as social and economic difficulties. The author discusses whether deindustrialization in Visaginas, Lithuania, differs from similar processes in other socio-cultural contexts. Most data come from the fieldwork conducted by the author in 2000–2004 in Visaginas: more than 50 in-depth interviews conducted with inhabitants of Visaginas and empirical material gained by participant observation. The author worked as a volunteer at a local NGO and participated at some private and public events (for more see Sliavaite 2005).

It is argued that the town of Visaginas and the nuclear power plant are important categories in identity construction for the inhabitants of Visaginas. The biographies of many of the town's population and the history of the town are closely interconnected (for more see Sliavaite 2005, see also people's memories in Kavaliauskas 2003). The plant itself was sometimes referred to by the informants as *kormilica* (in Russian, a food provider). The plant and the town were perceived by the informants as one interdependent unit and, therefore, the plant closure was usually perceived as negatively affecting not just the lives of its employees and their families, but the general Visaginas population as well.

The anthropological studies of East and Central Europe are of key importance in discussing the ethnographic material from Visaginas and a number of parallels were pointed out when comparing Visaginas' material with other investigations conducted in the post-Soviet space (Ashwin 1999; Humphrey 1996/7; Kideckel 2002; Kideckel 2008; Klumbytė 2004; Klumbytė 2006a; Klumbytė 2006b; Klumbytė 2008; Nilsen [Nielsen] 2004; Verdery 1996, etc.). The researchers argue of a specific patronizing relation between soviet enterprise and its employees (Verdery 1996; Ashwin 1999; Nilsen [Nielsen] 2004; etc.). I argue that the Ignalina nuclear power plant, even in the post-Soviet period, could be characterized as preserving certain features characteristic of a Soviet enterprise as suggested by anthropologists. Even while under a threat of closure, the plant was still an "island" (terminology after Nilsen [Nielsen] 2004) of social and economic stability. Consequently, people on this "island" (terminology after Nilsen [Nielsen] 2004) did not have an opportunity to gain certain skills, experience, or the flexibility necessary for them to adapt to the post-Soviet social and economic transformations that have occurred in Lithuania. Visaginas' inhabitants in 2000–2004 expressed uncertainty about the

future, argued of social insecurity. Similar feelings were reported by a number of researchers who studied economic decline, deindustrialisation in the post-Soviet space (see Ashwin 1999; Buyandelgeriyn 2007; Kideckel 2002; Kideckel 2008; Klumbytė 2006a, etc.)

As we have seen, individuals, households, and the civic sector employ different strategies to resist present and future social and economic difficulties and the theoretical model developed by Albert O. Hirschman (Hirschman 1972) was applied in analysing them. As is demonstrated, in Visaginas, the strategies range from “exit” to “voice” (terminology after Hirschman 1972). Emigration is a clear sign of “exit” (terminology after Hirschman 1972). “Voice” (terminology after Hirschman 1972) is expressed by such activities as development of projects of economic re-orientation, participation and articulation of local people’s opinion at various national and international meetings, etc. One more strategy, referred to as “waiting” (term used by Crapanzano 1986), could be suggested in order to understand the particular aspects of the local context. “Waiting” refers to the behavior when informants wait for final decision regarding plant closure and / or allocate the responsibility for one’s future to “others” – authorities, government, etc.

Discussing the case of the Ignalina nuclear power plant, we have to bear in mind that any industrial plant was heavily loaded by ideology during Soviet times (Ashwin 1999; Hohnen 2001; Kideckel 2002; Kideckel 2008; Klumbytė 2006a, etc.). The Ignalina nuclear power plant was a provider of jobs, services, and served as a gatekeeper to certain resources under the Soviet regime, as well as a symbol of development of Soviet society. The decline of such a structure affects not just the economic and social situation of local people, but their life-worlds and worldviews. However, as was pointed out by K. Newman (Newman 1988), a successful enterprise in Western societies could also be perceived as a guarantee of social and economic stability, supplying people’s lives with meaning, as a kind of patron of local community (see Newman’s 1988 analysis of the Singer plant decline). The question whether there are any substantial differences between de-industrialization in the post-Soviet space and closure of any capitalist enterprise and people’s attitudes towards it, still remains without a clear answer and needs further investigations and cross-cultural comparison.